

אם ואילו – הראליה והאוטופיה

ט"ו בשבט, ראש השנה לאילנות, עבורי, הטבעוני, גם ראש השנה לטבעונות ולצמחונות, מוליד בי רגשות כבוד כלפי הטבע, המעניק לנו ברכות עד בלי די, מזין אותנו, מרפא אותנו וממלא את חסרונותינו. פרשת 'בשלח', מוליד בי רגשות הפוכים. קריעת ים-סוף, המאורע עליו אנו קוראים בפרשתנו, מהווה מעין הכרזה של ריבונות א-להית על הטבע. זהו טבע, כרגיל סורר, שאינו מבחין בין צדיק לרשע. רק נס אלים מסוגל היה להכריח את הים להיבקע כדי לאפשר את שחרור העבדים ולמנוע מהרודפים לבצע את זממם.

ה'אם' וה'אילו'

כדי להעמיק בדו-הערכיות שברגשות אלה, מבקש אני מכם להתלוות אלי אל העבר הרחוק, בו שלטו בעולם האלילות והמיתוס (האם חדלו לשלוט?). ארשה לי לאפיין את המיתוס בעזרת אחד הביטויים הנפוצים בשפתנו. המיתוס היא ההסתכלות על מה שלמעלה ולמטה מאתנו, בגובה העיניים. המיתוס מצייר את הכל בדמות אנוש. שתי מהפיכות אנטי-מיתיות שינו את העולם והתחילו תהליך של דה-מיתולוגיזציה. שתי מהפכות אלו התמזגו במפגש בין אתונה לירושלים, מפגש שנציגו הבולט הוא פילון, הפילוסוף היהודי איש אלכסנדריה. המהפכה האחת, פילוסופית במהותה יצרה שפות חדשות - המדעית והפילוסופית, ומתוך כך קדמה את החכמה. המקבילה הדתית למהפכה זאת מצויה בדיבר השני: "לא תַעֲשֶׂה לָךְ פֶּסֶל וְכָל תְּמוּנָה" ובתיאור התגלות ה' במעמד הר סיני: "וַיִּנְשָׁמְרָתָם מֵאֵד לְנִפְשֵׁיתֵיכֶם כִּי לֹא רָאִיתֶם כָּל תְּמוּנָה" (דברים ד, טו). מהפכה אנטי-מיתית זאת, היא בעצם ניסיון אינסופי לבנות תיאוריות על העולם, שאינן השלכתו והמשכו של חלום הילדות, תיאוריות שאינן תוצאה של ראיית העולם מגובה העיניים האנושי. פרק מודרני במשימה מתמדת זאת, היא תורת היחסות של איינשטיין, ממנה למדנו שעצם המושג 'כוח', עליו חונכנו במשך דורות בפיסיקה, אינו אלא אנתרופומורפיזם שעוצב בגובה העיניים של האדם. במקום כוח דברו על גיאומטריה! ננסה. אמנם כן, מהתורה וחז"ל ועד לחסידות למדנו שניתן להשתמש בביטויים מיתיים שבשפה 'דיברה תורה' ודברה תיאוריה 'כלשון בני אדם'. עלינו ללמוד ביטויים אך גם לבקר אותם, לחפש את מה שמעבר להם. כשחדלנו להסתכל בגובה העיניים הצלחנו לבנות מדע וטכנולוגיה.

למהפכה השנייה, המקראית, נקודת מוצא שונה. היא הביאה לעולם תפיסה חדשה של הא-לוהים. במיתוס האלילי, מצויים האלים בטבע ונשלטים במידה מסוימת על ידו. ואנו? כבר בפסוק הראשון של התורה למדנו שהא-להים בורא את העולם כשהוא מחוץ לעולם

ומחוץ לטבע. מכאן מסקנות מוסריות. אין הטבע קנה-מידה למוסר. בטבע שולטת המלחמה, הכלל האכזרי: הזאב טורף את הכבש. החברה מהווה המשך לטבע, יש בה חזקים וחלשים, עשירים ועניים, שבעים ורעבים. עלינו להודות שאמנם כך היא המציאות, אלא שהמהפכה המקראית מלמדת שהמצוי אינו הראוי. המוסר נמצא באופוזיציה אל הטבע ובעימות אתו. מהפרספקטיבה הא-לוהית חזון אחרית הימים, "וגר זאב עם כבש".

נראה לי שההבדל בין שתי השקפות העולם בא לידי ביטוי בהבדל העצום בין שתי מיליות קרובות שבשפה העברית, קרובות אך בשום אופן לא זהות: 'אס' ו'אילו'. ההבחנה הנפלאה שביניהן אינה קיימת בכל השפות. האנגלית למשל, משתמשת בשני המקרים במילה 'if'. 'אס' מתייחסת למה שאנו יכולים לעשות או מה שעלול להתרחש במציאות שלנו. 'אילו' מובילה אותנו למציאות אחרת, לעבר שלא התממש, לעולם שבו שלטת חוקיות שונה. ה'אס' הוא ריאליסט, ה'אילו' חוזה, מדמיון, חולם, הוזה, במילים אחרות, מאפשר את הופעתן של הספקולציה הפילוסופית, המדע הבדיוני והפלפול התלמודי. ה'אילו' רואה אלטרנטיבות ובגין כך מסוגל לשפוט את הטבע, ואף להרשיע אותו. רק בגלל הסתכלות נועזת זאת, יכול ה'אילו' להפוך ל'אוליו', וה'אוליו' עשוי להתממש ולשנות את העולם. ואין לך 'אילו' גדול יותר מאשר "וגר זאב עם כבש".

טבע, שכל, תורה

בעזרת מושגיו של המהר"ל מפראג (בקירוב 1525-1608) ניתן להשלים את הסוגייה בה אנו דנים. אוהב אני לתאר את שיטתו כטוענת שחיינו בנויים כפירמידה בעלת שלוש קומות: טבע, שכל ותורה. עלינו להיות מודעים לחוט הטבור המקשר אותנו אל הטבע. אולם, אנו לא רק יצורים טבעיים. אנו בעלי שכל ותבונה. בתבונה מקורן של הציביליזציה והתרבות, מכאן גם המתח שבין התבונה לטבע. אלא שהתבונה לא מספיקה. מעבר לה יש קומה שלישית, התורה. מכאן יחסנו אל מי שמעבר לעולם, ויחסנו אל נפשנו ואל המוסר.

בספרו 'תפארת ישראל' מלמד אותנו המהר"ל שהגרעין יוצא לפועל והופך אילן "בצורה מיוחדת שראוי אל הגרעין מצד טבעו המיוחד לו". האדם יוצא לפועל מצד הנפש, "כי אין מעלתו האחרונה [של האדם] טבעית כלל רק יש לאדם נפש א-להית... וכפי נפשו הא-להית נתן לו גם כן מצות מיוחדת אשר ראויים לו... ולכך נתן ה' יתברך התורה והיא בלתי טבעית ועל ידה יצא אדם לפועל בשלמות". הטבע הוא אגואיסטי, בהיותו חומרי, ו"החומר אינו משפיע רק הוא מקבל תמיד". מעל לסדרי הטבע מצויה החברה ומתוך כך גם המשפט הבנוי על ידי התבונה כתוצאה של ההכרח החברתי. התורה דורשת מהאדם להתקדם לקומה השלישית, לעשיית החסד: "והאדם מחויב לעשות את המשפט ולפיכך אין כאן רבותא, אולם כאשר הוא

עושה לפנינו משורת הדין הוא עושה מדעתו ומרצונו... בזה שייך שהולך בדרכי ה' יתברך" (נתיבות עולם, נתיב גמילות חסדים, א').

שתי הרמות הראשונות הטבע והתבונה, הן אשר צריכות להדריך אותנו. ההליכה בעקבות הטבע, הכרזה שאנו שומעים חדשות לבקרים, עלולה להיות הרסנית. שיתוף הפעולה בין הטבע לבין התבונה הוא התנאי לקיומנו. כמי שמשתדל לדבוק באורח חיים טבעוני, ברור לי למשל, שרק אחרי שהגענו לרמת ההתפתחות והתחכום הגבוהה של המדע הרפואי והביולוגי (בכל הנוגע ליסודות התזונה למשל) אנו יכולים להרשות לעצמנו להיות צמחונים וטבעונים. רק מתוך שותפות זאת יכולים אנו להעריך גם יחד את הרפואה הטבעית ואת הרפואה המשלימה (דהיינו הקונבנציונלית), כדי להימנע, עד כמה שזה אפשרי, ממחלות ומתופעות לוואי. אולם, התבונה עלולה להיות בוגדנית, שותפה לא נאמנה לטבע. בתה של התבונה, הטכנולוגיה עלולה להיות הרסנית. אנו מתפעלים מהישגי בנה של התבונה, המדע, אבל אין אנו נבהלים מספיק מנכדיה, המדע הגנטי, העלול להרוס את האנושות, והמדע האטומי העלול להרוס את רוב רובו של העולם החי (התיקנים חסינים). אלא שללא התבונה, לא נוכל לתקן את התבונה. תיקון זה הוא מצוות הנביא הפונה אלינו מהמרחקים (ישעיה מה, יח) "בֹּרָא הַשָּׁמַיִם הוּא הָאֱ-לֹהִים יִצְרֵהָרָץ וְעֹשֶׂה... לֹא תִהְיוּ בְּרָאָה לְשִׁבְתָּ יִצְרֵהָ".

שורות אחרונות על ט"ו בשבט, בעקבות רעיונותיו של רבי שמשון רפאל הירש על ט"ו בשבט (במעגלי שנה, עמ' צג וא'). הרש"ר הירש רואה את ט"ו בשבט כיום בו אנו, היהודים, נקראים לחזור אל הטבע, לצאת ממאסר בתי הערים ולחדש את הקשר עם האדמה. היהדות הגלותית הצטיירה ב"תמונה קודרת של חיים עלובים", שאין להם "חיות ועירנות... זולת בשוק חיי הכלכלה והמסחר". ר' שר"ה חוזה עתיד שונה: "מה שונה הייתה רוח היהדות אילו שכנה במקום גידולה הטבעי, בו הייתה מתפתחת וגדלה... בחיק הטבע, מקום בו יפכו מעיינות זכים מכל זוך, השדות יוריקו וירחיבו כל עין, האילנות יפרחו וישגשגו... בו יכרות האדם ברית אמיצה עם הטבע, בהפעילו את כוחותיו וכל מאווייו תחת חסותו וברכתו של הקב"ה". ה'אילו' התקיים, וט"ו בשבט שואלת אותנו, האמנם חיים אנו לפי חזונו הציוני של רש"ר הירש? האמנם כדבריו "מנת חלקנו תמיד השלום והפשטות, הצניעות, אהבת האדם?" האמנם שומרים אנו על "הברית האמיצה עם הטבע" ושומרים עליו?